אתרי ה"הגנה" בראשון-לציון
1920-1948

ההגנה

עמותת ידידי מוזיאון ראשון-לציון

אורוות הברון

בשנות הארבעים שכנה בקומה השנייה של בניין זה, בכניסה מהחצר האחורית, מפקדת ה"הגנה" של נפת אפרים. הנפה כללה את היישובים ראשון-לציון, נס -ציונה רחובות והיישובים סביבם. בחלק מהזמן שימש המקום כמיפקדה של ה"הגנה" במרחב ראשון-לציון.

אתרי ארגון ה"הגנה" בראשון-לציון

ה"הגנה" היתה ארגון צבאי מחתרתי שסר לפקודת הנהגת היישוב ושימש כצבא העם של המדינה שבדרך.
פעילות חבריו אימוניהם בנשק והשימוש בו, היו אסורים לפי החוק של ממשלת המנדט הבריטי, ואלה שעברו על החוק נעצרו ונשלחו לכלא. לפיכך היו המפקדות ומקומות האימונים של ה"הגנה" סודיים, והסליקים (מחסני נשק סודיים) מוסתרים בקפידה רבה.
בארגון ה"הגנה" בראשון-לציון היו חברים מאות אנשים שפעלו במושבה ובסביבתה. עם השנים וההתפתחויות הבטחוניות חלו שינויים בתפיסת ה"הגנה" שחייבה את הרחבת הפעילות מחוץ ליישוב. כמו כן נוצר הצורך בהעמקת האימון הצבאי, ובכלל זה שליטה על נשק מגוון והתמצאות בשטח, בעיקר בלילה.
לכן הושם דגש על אימוני שדה והללו בוצעו בעיקר בשטחי החולות, הפרדסים ובאזור נחל שורק (בסביבות הקיבוץ פלמחים).
בשנות ה-30 נערכו מטווחים, בנשק קל בלבד ביקב, ומאוחר יותר הורחבו המטווחים לאיזור החולות. אימונים בשדאות ובמסגרות גדולות יותר נערכו מחוץ למושבה בשטחי החולות ובפרדסים. אנשי מחלקת הסיירים למדו להכיר את כפרי הערבים בסביבה, וביחוד את המקומות ששימשו בסיסים לפעולות של כנופיות הפורעים.
מפקדות ה"הגנה" מוקמו, בדרך כלל, בלב המושבה ובמקומות ציבוריים. בדרך זו הוסתרה הפעילות השוטפת שלה מעיני הבריטים. המפקדות שוכנו בבית-קנר, אורוות הברון וצריף המפקדה ברח' נורדאו.
הנשק נשמר בקפידה מירבית, בהיותו קשה להשגה ובלתי חוקי. מקומות המסתור כונו "סליקים". אחד הסליקים החשובים היה היקב, ואחר כך נוספו סליקים בבית-קנר, במחסן "פרדס" ובשטחים החקלאיים.
הנשק בסליק אוחסן במיכלי מתכת, חביות וכו'. מסמכים סודיים הוחזקו בתחתיות כפולות של מיוודות, במגירות סמויות של שולחנות כתיבה וכיו"ב.
מידי פעם בפעם נוצר צורך לפתוח את הסליק כדי לטפל בנשק, כדי להשתמש בו או להעבירו ממקום למקום. לא תמיד ידע בעל המקום שבשטחו מצוי סליק.
משנות ה-40 ואילך נרכש נשק כבד יותר, כגון מרגמות 3 אינץ', מקלעים ומכונות ירייה. חלק ממנו הוסתר מחוץ לגבולות המושבה, בעיקר בפרדסים שבאיזור נחלת יהודה וביו"ס עינות.
העלון מספר על פעילות ארגון ה"הגנה" ב-22 אתרים בראשון-לציון.

אלוף (מיל) שמואל איל

מפת אתרי ה"הגנה"

1 יקב ראשון-לציון
2 בית יעקב קנר
3 אורוות הברון
4 עין הקורא - קיבוץ ג'
5 בית העם
6 מגדלי בריכות המים
7 צריף המפקדה
8 בית הספר "חביב"
9 מחסן העצים של "פרדס"
10 בית לוין קיפניס
11 בית חרושת סיליקט ראשון
12 בית הירשפלד
13 קיבוץ רביבים
14 גבעת "הצבועים"
15 בית-ספר "בארי"
16 בית העולים - בית אשר
17 קיבוץ אמונים - שדה חמד
18 בית חרושת סיליקט נחלת יהודה
19 תחנת הנוטרים - רמת אליהו
20 משק הפועלות נחלת-יהודה
21 אנדרטת הזכרון בנחלת-יהודה
22 קיבוץ ו' נחלת ב'

* באתרים אלה הוצבו שלטים מיוחדים.

22 האתרים של ארגון ה"הגנה" בראשון לציון 1920-1948

1 תחנת ההגנה

יקב ראשון -לציון - ברח' הכרמל.

היקב תוכנן כך שיוכל לשמש גם כמקום מבוצר ומוגן, אשר אליו יפונו תושבי המושבה במצב חירום. בין ערביי הסביבה התהלכה השמועה שהיקב מבוצר והוצבו בו מכונות ירייה. שמועה זו מנעה, כנראה, כל נסיון לתקוף את המושבה. במאורעות 1921 פונו התושבים ליקב, אך התברר שהיתה זו אזעקת שווא.

המיתחם הגדול של היקב נראה כמקום אידיאלי להגנת התושבים גם בעיני שלטונות המנדט הבריטי .

במיסמכים שהתגלו נמצאו תוכניות של הצבא הבריטי (ששכן במחנה צריפין) משנים 1922-3, לריכוז תושבי המושבה, במקרה של התקפה ערבית. בתוכניות פורטה כמות הנשק ואמצעי המיגון שיינתנו למושבה.

משנת 1929 נערכו ביקב פעילויות של ה"הגנה". במקום התנהלו אימונים בנשק קל ובידי תחמושת חיה. במסגריית היקב נעשו תיקוני נשק קל ובמקום הוחזק סליק (מחסן נשק סודי) של ה"הגנה.

2 ההגנה

בית יעקב קנר - רח' רוטשילד 7

בבית יעקב קנר נערכה פעילות נרחבת של ה"הגנה", החל משנת 1929 ועד להקמת המדינה.

במקום פעלו במשך שנים רבות מגן דוד אדום ומכבי-אש ונערכו אימונים במתן עזרה ראשונה ובנשק קל. בתקופות שונות שימש המקום את מפקדת ה"הגנה" בראשון-לציון. במלחמת העצמאות הוקם במרתף הבניין בית - חולים ארעי.

3 ההגנה

אורוות הברון - רח' מוהליבר 12.

בשנות הארבעים שכנה בקומה השניה של בניין זה מפקדת ה"הגנה" של נפת אפרים. הנפה כללה את הישובים ראשון-לציון, נס-ציונה, רחובות והישובים סביבם. בחלק מן הזמן שימש המקום כמפקדה של ה"הגנה" במרחב ראשון-לציון.

4 ההגנה

עין הקורא קיבוץ ג' - בית מועצת הפועלים רח' רוטשילד פינת ז'בוטינסקי.

במקום שכן מחנה עבודה והכשרה לגרעינים שהקימו את הקיבוצים שער הגולן וחצור. המקום שימש לאימונים לחברי ה"הגנה" בראשון-לציון. במסגריית הקיבוץ תוקן נשק ה"הגנה". בשנת 1947 רוכזה במקום המחלקה המגוייסת של ה"הגנה" בראשון-לציון, שביצעה פעולות להשגת נשק וציוד ממחנות הצבא הבריטי שבסביבה ופעלה נגד כנופיות ערבים.

5 ההגנה

בית העם - רח' זד"ל.

במקום פעלה תחנת נוטרים בשנים 1936 - 1939 עד שעברה לבניין שהוקם במיוחד ליד מגדלי בריכות המים.

6 ההגנה

מגדלי בריכות המים - רח' ביל"ו.

על בריכות המים, בצריף עץ, פעלה תחנת האיתות של ה"הגנה" בראשון-לציון. הקשר עם המפקדה הממונה והישובים במרחב נעשו בעיקר בלילה, באמצעות פנס איתות לוקס וביום באמצעות הליוגרף ודגלי מורס.

בשנים 1940-1948 שכנה במקום תחנת הנוטרים (משטרת הישובים העבריים) והמ"ן (המשמר הנע). בתחנה הוחזק הנשק הליגלי: רובים, רימוני יד, מקלע ותחמושת. מאות חברי ה"הגנה", ספיישלים (מושבעים כשוטרים נוספים), עברו אימונים במקום. השוטרים היו הכוח המגוייס של ה"הגנה", שהיה מצוייד בנשק אנגלי ותלבושת צבאית וממומן על-ידי הממשלה הבריטית. רוב מפקדי ה"הגנה" במרחב ראשון-לציון קיבלו את הכשרתם הצבאית בקורסים למפקדים של ה"הגנה", תוך כדי שירותם בנוטרות.

7 ההגנה

צריף המפקדה - רח' נורדאו 4.

בצריף שעמד ליד בית לאונר שכנה מפקדת ה"הגנה" בשנים 1946 - 1948 בראשון-לציון.

8 ההגנה

בית הספר "חביב" - רח' אחד-העם 7.

כיתות בית הספר והחצר שימשו לאימונם של חברי ה"הגנה" בראשון-לציון. במקום התקיימו אימונים בנשק קל וקורס מפקדים באיתות ראייה.

9 ההגנה

מחסן העצים של "פרדס" - רח' תרמ"ב 25 פינת רח' ז'בוטינסקי.

במקום היה מחסן עצים של חברת "פרדס" ובו הותקן סליק של איכרי ראשון-לציון, שכלל רובים פולנים ותת-מקלעים "תומפסון".
הנשק נמסר לפלוגת החי"ש בראשון-לציון. לקראת מבצע "נחשון" (פריצת הדרך לירושלים) ולפי בקשתו של מפקד חטיבת גבעתי, נמסר נשק זה, יחד עם כל הנשק של פלוגת החי"ש מראשון-לציון, לגדוד 52 בחטיבת גבעתי.

10 ההגנה

בית לוין קיפניס - רח' סמילנסקי 14 פינת חנקין 15.

במקום זה עמד בית הסופר והמשורר לוין קיפניס. במאורעות 1936-1939 ובשנים שלאחר מכן, פעלה בבית מפקדת האיזור הדרומי של ה"הגנה" בראשון-לציון.

11 ההגנה

בית חרושת סיליקט ראשון - רח' רוטשילד פינת רח' הפרדס הראשון.

בשטח זה עמד בית-חרושת ללבני סיליקט. ממאורעות 1936 - 1939 ואילך שימש המקום לאימוני חברי ה"הגנה" בנשק קל. במקום הוחזק סליק לציוד ולנשק אימונים.

12 ההגנה

בית הירשפלד - רח' ירושלים 25 פינת רח' הגדוד העברי 2.

במרתף הבניין הוחזק ציוד אימונים של ה"הגנה" בראשון-לציון בשנים 1945 - 1948.

13

קיבוץ רביבים - רח' ירושלים פינת רח' גבעתי.

במקום שכן בין השנים 1929-1937 מחנה עבודה והכשרה של קבוצת "השדה", שהקימה את קיבוץ שדה-נחום במסגרת ישובי חומה ומגדל. משנת 1938 עד שנת 1949 שכנה במקום זה קבוצת "רביבים" שעלתה לעסלוג' בנגב והקימה את קיבוץ רביבים.
במקום התקיימו אימונים של חברי ה"הגנה". בתקופה הראשונה לעלייה לעסלוג' התקיים הקשר בין ראשון-לציון לבין המצפה בנגב באמצעות יוני דואר.

14

גבעת ה"צבועים" - רח' שמוטקין פינת רח' פיק"א 25.

המקום שהיה מרוחק מהמושבה, ובעבר היתה בו מחצבה, שימש כמקום אימונים בשדאות ובנשק קל לחברי ה"הגנה". במלחמת העצמאות, כאשר תנועת כלי הרכב מתל-אביב לירושלים ולדרום עברה דרך ראשון-לציון, הוקם בקרבת מקום מחנה קדמי של הפלמ"ח שהיה אחראי על ליווי השיירות לירושלים.

15

בית-ספר "בארי" - שיכון בית מעון, רח' כצנלסון פינת רח' השחר.

בשטח חצר בית-הספר הותקן סליק של הפועלים בראשון-לציון, שכלל רובים ומרגמות. הנשק נמסר לפלוגת החי"ש של ראשון-לציון.
לקראת מבצע "נחשון" (פריצת הדרך לירושלים) נמסר הנשק יחד עם נשק החי"ש שהוחזק בפרדס אדמות קוביבה שליד עיינות, לגדוד 52 בחטיבת גבעתי.

16

בית העולים - בית אשר - בהצטלבות רח' זבוטינסקי ועוקף צפוני נחלת-יהודה.

בניין זה שימש בשנות השלושים כבית-עולים. במאורעות 1938 שוכנה במבנה מחלקת פו"ש (פלוגות שדה) שפעלה באיזור נגד כנופיות הערבים.

17 ההגנה

קיבוץ אמונים - שדה חמד

במקום שכן מחנה עבודה והכשרה לגרעינים שהקימו את הקיבוצים עין-גב, עין הנציב ונצר סירני. המקום שימש לאימונים בשדאות ובנשק קל לחי"ש (חיל שדה) של ה"הגנה". במקום הוסתר סליק וערכו האימונים של פלוגת החי"ש בראשון-לציון.

18 ההגנה

בית חרושת סיליקט נחלת-יהודה - על שטח האגף לתשתית ותחזוקה של העירייה.

בשטח זה עמד בית-חרושת ללבני סיליקט. ממאורעות 1936 - 1939 ואילך שימש המקום לאימוני חברי ה"הגנה" בנשק קל. במקום הוחזק סליק לציוד ולנשק אימונים.

19 ההגנה

תחנת הנוטרים - שכונת רמת-אליהו, רח' מלכי ישראל 6.

בבית זה היתה תחנת הנוטרים של רמת-אליהו בה הוחזק הנשק הליגלי, ששימש להגנת המקום ולאימון חברי ה"הגנה", משנת 1939 ועד להקמת המדינה.

20 ההגנה

משק הפועלות נחלת-יהודה - רח' הבנים.

על גג הבנין המרכזי פעלה תחנת איתות של ה"הגנה" בנחלת-יהודה התחנה עמדה בקשר עם המפקדה בראשון-לציון ועם ישובי הסביבה. הקשר נוצר בעיקר בלילה באמצעות איתות ראייה, במכשיר לוקס, וביום במכשיר הליוגרף ודגלי מורס. המקום שימש גם לאימונים בנשק קל ולעיתים להסתרת נשק. במקום הוחזק סליק.

21 ההגנה

אנדרטת הזכרון בנחלת-יהודה - רח' הבנים פינת רח' פינסקר.

המיבנה שעומד במקום שימש בומנו כמחלבה של מושב העובדים נחלת-יהודה. משנת 1937 ועד להקמת המדינה שכנה במקום תחנת נוטרים. בתחנה הוחזק הנשק הליגלי והיא שימשה כמקום אימונים של חברי ה"הגנה".

קיבוץ ו' נחלת ב' - נחלת יהודה (כניסה דרך רח' קיבוץ גלויות במעלה הגבעה בניין בודד בן שתי קומות).
במקום שכן מחנה עבודה והכשרה לגרעינים שהקימו את הקיבוצים נגבה, מענית ועין-דור. המקום שימש לאימונים בשדאות ובנשק קל לפלוגת החי"ש מראשון-לציון.
בשלהי 1947 הוקם במקום המחנה הראשון לחיילי החי"ש מראשון-לציון, שגוייסו והקימו את פלוגה א' של גדוד 52 מחטיבת גבעתי.

ההנגה

המידע לעיל לקוח מארכיון מוזיאון ראשון-לציון ומתוך הספר:
ראשונים בהגנה - סיפור ה"הגנה" במרחב ראשון-לציון, שיצא לאור בשנת תשנ"א, 1990, על ידי ארגון חברי ה"הגנה" בראשון-לציון.
ראוי לציין שהיו אתרים נוספים של ה"הגנה" בראשון-לציון, אך הללו היו ארעיים או משניים ולפיכך לא נכללו בעלון זה.
בארכיון ובספר ניתן למצוא מידע נוסף.

ארכיון הפקות תקשורת

עלון זה הופק על-ידי
ארגון חברי ההגנה בראשון-לציון
בשיתוף עמותת ידידי מוזיאון ראשון-לציון
באדיבות יקבי כרמל מזרחי בראשל"צ וזכרון יעקב
ובאדיבות "חנה" חברת נכסי הכח בראשל"צ בע"מ

ככר המייסדים, פינת רח' אחד העם 2, ראשון-לציון
טל: 03-9682435, פקס: 03-9676934.
המען למכתבים: ת"ד 7, ראשון-לציון 75100
מוזיאון ראשון-לציון